

Summary

Dryomin V. N. Institutional methodology in studying crime. – Article.

In this article the author examines the methodological issues of formation and development of the institutional theory of crime in terms of economic, sociological and political institutionalism. The conclusion is made that the institutional approach to crime is currently gaining particular importance, given that the lifestyle and behavioral standards are formed within the framework of social institutes, which are based on social practices. Under the conditions of social disorganization and anomie, social practices are being deformed and criminalized, as consequently are the social institutes.

Key words: crime, institutional criminology, criminal practices.

УДК 343.9(477)

Є. М. Блажівський

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Постановка проблеми. Проблеми протидії та запобігання злочинній поведінці членів суспільства завжди були актуальними. Особливої актуальності ці проблеми набувають у періоди швидких і докорінних соціальних змін. Тим часом у кримінології й дотепер не розв'язані важливі теоретико-методологічні проблеми, серед яких слід звернути увагу насамперед на проблематику проведення кримінологічного аналізу злочинної поведінки. На сьогодні дискусійними залишаються визначення такої поведінки, фактори, що її обумовлюють, засоби кримінально-правового та кримінологічного забезпечення протидії цьому негативному явищу.

Аналіз стану дослідження проблеми. Вивченню проблем протидії та запобігання злочинній поведінці присвячено роботи О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, В.І. Борисова, В.В. Голіни, Л.М. Давиденка, І.М. Даньшина, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, В.С. Зеленецького, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, О.М. Костенка, О.М. Литвака, О.А. Мартиненка, В.М. Поповича, О.Б. Сахарова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.М. Трубникова, В.О. Тулякова, В.П. Філонова, П.Л. Фріса та інших учених. Однак і дотепер нерозв'язаними залишаються багато питань, пов'язаних із кримінологічним аналізом злочинної поведінки.

Злочин є системою, яка підпорядковується дії певних закономірностей. Вони різні за суттю, вихідними засадами, динамікою формування й функціонування. Зазнаючи впливу з боку окремих факторів соціального середовища, психологічних підструктур особистості, її мотиваційної сфери тощо, вони динамічно трансформуються та впливають на інші елементи механізму індивідуальної злочинної поведінки. Тому їх визначення, опис та аналіз крізь призму названого механізму виступають важливими прикладними завданнями нашого дослідження.

Постановка завдання. З метою правильного, методично й методологічно зваженого розгляду проблем, що потребують аналізу, необхідно підготувати понятійний апарат, який буде використовуватись для опису відповідних явищ і процесів. Насамперед це стосується понять «механізм» і «поведінка», що мають важливе теоретичне значення з точки зору предметної сфери дослідження.

Виклад основного матеріалу. У спеціальній літературі термін «механізм» використовується під час аналізу різних процесів, коли є необхідність відобразити динаміку їх змін. Під «механізмом» взагалі в юридичних науках розуміється взаємодія деяких елементів, суб'єктів та об'єктів якої-небудь діяльності [1, с. 76]. В окремих роботах, говорячи про механізм вчинення конкретного злочину, кримінологи підкреслюють: «Кожний злочин – це результат взаємодії особи й ситуації злочину» [2, с. 92]. Вони звертають увагу на детермінізм і закономірність об'єкта, що вивчається, наприклад утворення патологічних рис особи [3, с. 17]. Розвиваючи цю теоретичну конструкцію, дослідники дійшли висновку про детермінованість конкретного злочину комплексом причин та умов.

У вітчизняній кримінології досить докладно розглянуто види детермінації, їх значення в генезисі конкретного злочину, система детермінації. Зокрема, обґрунтовано, що провідне місце в системі детермінації конкретного злочину належить причинності, тому коректним є застосування терміна «механізм» для опису цієї системи, оскільки в ньому відображено головну залежність, коли рух одних елементів є причиною руху інших.

Механізм конкретного злочину є відкритою системою, як і всі системи, що існують у реальному світі. Отже, на розвиток взаємодії його елементів, що призводить до злочинного результату, впливає значна кількість факторів. Однак їх вплив є різним, що дозволяє виділяти основні й другорядні фактори, а головне – об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Злочинна поведінка завжди вивчається в двох аспектах: як об'єкт соціальних зв'язків і впливів та як форма втілення активної, цілеспрямованої, перетворюючої діяльності індивіда зі сформованою психікою.

Вплив соціального на генезис і механізм злочинної поведінки є досить значним, ці ознаки є об'єктивними по суті. А.І. Алексєєв вважає, що це соціально значимі властивості, які в поєднанні із зовнішніми умовами (ситуацією) впливають на злочинну поведінку [4, с. 84–86], тому кримінологічне їх вивчення повинне бути вичерпним дослідженням усієї складної проблеми людини та її діяльності. Постає завдання вичленування кола тих ознак (характеристик), що дозволять виявити найближчі до злочину та злочинності причинні зв'язки й причинні відносини. Для їх поглибленого аналізу та складення подальшого прогнозу й програми запобіжного впливу необхідно використовувати дослідження фахівців у таких сферах наукового знання, як психологія, соціологія, психіатрія, педагогіка тощо. За основу варто брати наведені в роботах учених-кримінологів шість основних груп ознак: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціальні прояви в різних сферах життєдіяльності (соціальні зв'язки), моральні властивості, психологічні та фізіологічні характеристики [5, с. 19].

Істотну роль у механізмі індивідуальної злочинної поведінки відіграють соціальні прояви або соціальні зв'язки (позиції), адже в наш час спостерігається підвищена значимість соціального статусу в різних життєвих ситуаціях. Людина займає певні позиції та виконує певні ролі, кожна з яких має свій зміст (сценарій ролі). Без урахування соціальної ролі в індивідуальному запобіганні злочинів зникає вплив соціальних зв'язків і позицій, а отже, зменшується вірогідність досягнення цілей корекції.

Соціальна позиція – своєрідний вузол зв'язків у соціальних відносинах, а роль – зміст вимог, які висуваються до особи, яка займає цю позицію. Варто мати на увазі, що для людини важлива значимість соціальної позиції й очікуваних норм поведінки, оцінка особистості, що залежить від умов виконання нею ролі. Її тривале виконання завжди накладає певний відбиток, розвиває одні якості, блокуючи інші.

Позиція особи впливає на вибір соціальних ролей та на їх творче виконання. При цьому існує конфлікт об'єктивний (коли дійсний зміст ролі суперечить ситуації) та суб'єктивний (коли особа сприймає роль у якості суперечливої та не може з нею погодитися).

Психологічні ознаки – одні з найбільш важливих факторів, що впливають на скоєння індивідом суспільно небезпечних дій, оскільки вибір способу дії здійснюється з урахуванням психологічних особливостей і психічної специфіки злочинця [6, с. 101–107]. Це проявляється в рисах характеру, вольових та емоційних якостях, ціннісно-нормативних характеристиках свідомості, у потребнісно-мотиваційній сфері злочинної поведінки, стані злочинця на момент скоєння злочину та механізмі наступної злочинної поведінки [7, с. 44–115].

Риси характеру в психологічній літературі визначаються як стійкі, повторювані в різних ситуаціях особливості поведінки індивіда. Обов'язковими властивостями є ступінь їх виразності в різних людей, здатність прояву в будь-яких ситуаціях і потенційна здатність до вимірювання за допомогою спеціально розроблених для цього методик. Розрізняють позитивні й негативні риси характеру, які зрештою й визначають різні профілі особистості.

На злочинну поведінку вагомий вплив здійснюють психічні аномалії, які, з одного боку, істотно ускладнюють засвоєння суб'єктом моральних і правових норм, а з іншого – перешкоджають адекватному сприйняттю й оцінці життєвих ситуацій, що складаються. Самі по собі ці аномалії не виступають мотивами злочинів, проте значно впливають на поведінку й спосіб життя [8].

Вольові ознаки – це свідомо саморегуляція суб'єктом своєї діяльності й поведінки, що забезпечує подолання труднощів під час досягнення мети, створені суб'єктом додаткові спонування до зовнішніх або внутрішніх дій, які володіють недостатньою мотивацією [9, с. 35]. Вольові дії в індивіда виконують дві взаємозалежні функції: спонукальну, що забезпечує активність, і гальмівну, що проявляється в її стримуванні. Остання спостерігається в ситуаціях вибору рівних за значимістю мотивів і цілей, які породжують боротьбу мотивів за відсутності в суб'єкта актуальної потреби в дії за наявності зовнішніх і внутрішніх перешкод.

Емоційні властивості – це психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання життєвого змісту явищ і ситуацій, обумовленого відношення їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта. Найпростішими формами емоцій є так звані емоційні відчуття, тобто безпосередні переживання, які супроводжують життєво важливі впливи та спонукують людину до їх збереження або усунення.

Сфера потреб і мотивації має велике значення в механізмі злочинної поведінки та містить у собі два поняття. Перше – це потреби, що є джерелами розумової й поведінкової активності людини та відображають її природні властивості, які пря-

мо залежать від соціальних характеристик, сформованих у суспільстві [7, с. 8–18]. Інтереси, або емоційно забарвлені потреби, значною мірою залежать від системи ціннісних орієнтацій особи, інших змістовних характеристик її свідомості, а також соціального середовища, у якому формувалася й діє або до якого прагне людина. Потреби та інтереси впливають на мотиваційну сферу особистості. Під мотиваційною сферою особистості вчені розуміють «сукупність мотивів і цілей, що формуються й розвиваються протягом життя людини» [10, с. 107].

До потреб безпосередньо прилягає система спонукальних факторів: переконання, погляди, прагнення, інтереси, ідеали. В основі людської активності поряд із потребами перебуває категорія інтересу, що є відбиттям соціальних та індивідуально-психологічних зв'язків особистості. Інтерес як соціально-психологічна категорія об'єктивно обумовлюється та є суб'єктивно детермінованим. Об'єктом інтересу є потреби людини, обумовлені її соціальним станом і властивостями самої особистості.

Потреби й інтереси, проходячи крізь свідомість, стають активною спонукальною силою, що формує мотиваційний процес. Мотивації, яка не виходить із потреб, не існує. Водночас потреба, яка не стала мотивацією, є цілком можливою, нерідко формується в організмі й психіці індивіда. Так, потреба організму у вітамінах, не усвідомлена людиною, не стає мотивацією.

У злочинній поведінці мотиви можуть проявлятися в різних поєднаннях і типах ситуацій. Ціннісно-нормативні характеристики свідомості особистості вказують на найбільш значимі для неї об'єкти, які вона цінує. Як правило, говорять про ієрархію ціннісних орієнтацій, що відображає певну перевагу одних цінностей перед іншими.

Важливе значення має також стійкість орієнтації, її інтенсивність. Кримінологічні дослідження свідчать, що в системі ціннісних орієнтацій окремих груп злочинців перше місце посідають індивідуальні або кланово-егоїстичні орієнтації. Найвище в таких випадках цінуються особисте матеріальне благополуччя, необмежений прояв свого «Я», створення для цього найбільш комфортних умов або клановий, груповий егоїстичний інтерес [11, с. 128–129].

Керуючись вимогами системного підходу до вивчення соціально-правових феноменів, а також виходячи з того, що механізм за визначенням є системою, робимо висновок, що в його структурі цілком можливо виділити кілька елементів та етапів. В окремих наукових працях із цієї проблеми етапи й елементи механізму індивідуальної злочинної поведінки ототожнюються або змішуються. Наразі із цим аж ніяк не можна погодитися. Зважаючи на те, що злочинна поведінка являє собою процес, тривалий у часі, слід виділяти певні етапи (або відносно відокремлені часові проміжки) у її розвитку.

До основних елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки, на нашу думку, варто віднести умови морального формування особистості, мотивацію, конкретну життєву ситуацію, прийняття рішення про вчинення злочину та сам процес його скоєння (акт поведінки). Названі елементи можна розділити на дві групи: елементи психологічної структури поведінки (мотивація й прийняття рішення про вчинення акту поведінки) та продукти взаємодії об'єктивного й суб'єктивного в індивідуальній поведінці (умови морального формування особистості, конкретна життєва ситуація та акт поведінки).

Що стосується взаємодії названих елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки, то в більшості кримінологічних досліджень головна роль у структурі названої системи відводиться мотивації, що розглядається як внутрішній стрижень генезису названого механізму. Причому мотивація розглядається як процес та як сукупність мотивуючих факторів. Прийняттю рішення про вчинення акту поведінки відводяться прогностична й спонукальна функції, які здійснюють визначальний вплив на обрану модель поведінки. Об'єктивні соціальні умови формування особистості, до яких відносяться спосіб життя та мікросередовище (соціальні групи), є визначальним чинником у структуруванні рис характеру, світогляду, навичок та іншого досвіду, які в підсумку визначають структуру особистості та її зміст. Конкретна життєва ситуація містить у собі властивості взаємодії особистості й соціального середовища та особливості суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності.

Соціальна поведінка індивіда формується в органічному зв'язку із соціальною дійсністю, і залежно від сформованої в певний момент життєвої ситуації лінія поведінки може повернути в той або інший бік. Не слід гіперболізувати, так само як і применшувати, значення об'єктивних умов, що визначають людську поведінку, оскільки вони перебувають у постійній взаємодії з психологією, світоглядом, інтересами індивіда. Вважаємо, що в основі індивідуальної злочинної поведінки, у причинній площині лежать як ситуація, так і негативні психологічні деформації, що прийняли форму суспільно небезпечної установки особистості. Зовнішні фактори діють опосередковано, через риси характеру, вольові й емоційні якості, ціннісно-нормативні характеристики свідомості, мотиваційну сферу та сферу потреб [7, с. 66]. Умовою переходу зовнішніх факторів у внутрішні є різноманітні форми діяльності людини, кожна з яких відображається у внутрішньому світі людини.

Таким чином, конкретна життєва ситуація, хоч і є однією з основних детермінант поведінки, опосередковується психологічними структурами особистості. Результатом взаємодії й розвитку всіх названих елементів є конкретний акт поведінки – злочин. Будучи фактично процесом зміни зовнішнього середовища, цей акт являє собою складне психофізіологічне явище, у якому сконцентровано всі психічні й фізичні потенції індивіда.

Висновки. Таким чином, під механізмом злочинної поведінки в загальному вигляді варто розуміти ідеальну модель взаємодії особистості та зовнішнього середовища, результатом якої стало вчинення злочину.

Злочинна поведінка обумовлюється як особистісними, так і ситуаційними факторами, є результатом їх взаємодії. Особистісні властивості та особливості ситуації, взаємодіючи, впливають одні на інші та на поведінку. У результаті виникає циклічний процес безперервної взаємодії та перетворення, у якому суб'єкт, діяльність і ситуація обумовлюють одне одного.

Вивчення структурних складових механізму злочинної поведінки дозволяє виділити основні суб'єктивні та об'єктивні явища, взаємодія яких і розкриває сутність функціонування цієї системи. Ці суб'єктивні й об'єктивні явища є елементами названого механізму, що беруть участь у генезисі поведінки на всіх етапах її розвитку. До основних елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки,

на нашу думку, варто віднести умови морального формування особистості, мотивацію, конкретну життєву ситуацію, прийняття рішення про вчинення злочину та сам процес вчинення злочину (акт поведінки).

Література

1. Ключев О.М. Взаємодія підрозділів органів внутрішніх справ на регіональному рівні : [монографія] / О.М. Ключев. – Х. : Основа, 2005. – 380 с.
2. Давыденко Л.М. Криминология : [учеб. пособие] / Л.М. Давыденко, Н.И. Мычко. – Донецк : Донеччина, 2005. – 176 с.
3. Механизм преступного поведения / [Ю.М. Антонян, Н.А. Барановский, П.С. Дагель, О.Л. Дубовик, В.Н. Кудрявцев, Б.Я. Петелин, Т.Г. Шавгулидзе] ; отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1981. – 248 с.
4. Алексеев А.И. Криминология : [курс лекций] / А.И. Алексеев. – М. : ШЦит-М, 1999. – 340 с.
5. Антонян Ю.М. Личность преступника / Ю.М. Антонян, В.Н. Кудрявцев, В.Е. Зминов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 366 с.
6. Побегайло З. Психологические детерминанты криминальной агрессии / З. Побегайло // Уголовное право. – 2002. – № 1. – С. 101–107.
7. Криминальная мотивация / [Ю.М. Антонян, В.В. Гульдан, В.Н. Кудрявцев и др.] ; под ред. В.Н. Кудрявцева. – М. : Наука, 1986. – 304 с.
8. Антонян Ю.М. Преступное поведение и психические аномалии / [Ю.М. Антонян, С.В. Бородин] ; под ред. В.Н. Кудрявцева. – М. : Спарк, 1998. – 214 с.
9. Психология: словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
10. Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения / В.В. Лунеев ; отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1991. – 383 с.
11. Голіна В.В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове та кримінологічне дослідження : [монографія] / В.В. Голіна. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – 212 с.

Анотація

Блаживський Є. М. Кримінологічний аналіз злочинної поведінки. – Стаття.

Статтю присвячено проблемам кримінологічного аналізу злочинної поведінки. З кримінологічної точки зору аналізуються поняття «механізм» та «поведінка». Встановлено, що механізмом злочинної поведінки в загальному вигляді варто вважати ідеальну модель взаємодії особистості й зовнішнього середовища, результатом якої стало вчинення злочину. Аналізуються особистісні та ситуаційні фактори зазначеної поведінки.

Ключові слова: злочинність, поведінка, механізм, кримінологічний аналіз.

Аннотация

Блаживский Е. Н. Криминологический анализ преступного поведения. – Статья.

Статья посвящена проблемам криминологического анализа преступного поведения. С криминологической точки зрения анализируются понятия «механизм» и «поведение». Установлено, что под механизмом преступного поведения в общем виде следует понимать идеальную модель взаимодействия личности и внешней среды, результатом которой стало совершение преступления. Анализируются личностные и ситуационные факторы указанного поведения.

Ключевые слова: преступность, поведение, механизм, криминологический анализ.

Summary

Blazhivsky Je. M. Criminological analysis of criminal behavior. – Article.

The article deals with the problems of criminological analysis of criminal behavior. In terms of criminological analysis of the concept of “mechanism” and “behavior” found that the mechanism of criminal behavior in general should be an ideal model to understand the interaction of the individual and the environment, which has resulted in a crime. Examines the personal and situational factors specified behavior.

Key words: crime, behavior, mechanism, criminological analysis.